

اطلاعات علمی

دانشگاه سبزگان

پردیس دانشگاهی

گروه حقوق

گرایش خصوصی

رابطه اشتغال زوجه با حقوق زوج در روابط زناشویی

سمانه مهري نژاد

استاد راهنما

دکتر عبادله رستمی

استاد مشاور

دکتر عیسی گلین مقدم

اسفند ۱۳۹۴

دانشگاه گیلان
پردیس دانشگاهی

باسمه تعالی

صورتجلسه دفاع از پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد

دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد ختم **سمانه مهری نژاد** در رشته: **حقوق گرایش: (خصوصی)** با عنوان:

رابطه اشتغال زوجه با حقوق در روابط زناشویی

به ارزش ۴ واحد رأس ساعت ۱۷:۳۰ روز شنبه مورخ ۹۴/۱۲/۲۲ در محل پردیس دانشگاهی دانشگاه گیلان تشکیل شد. هیأت داوران پس از بررسی، نتیجه را به شرح زیر اعلام می‌دارند:

پایان نامه با نمره — و با امتیاز عالی ، بسیار خوب ، خوب ، قابل قبول مورد تأیید قرار گرفت.

پایان نامه در وضع فعلی با اصلاحات جزئی مورد قبول است و نمره و امتیاز عالی ، بسیار خوب ، خوب ، قابل قبول دریافت نمود.

پایان نامه به شکل فعلی، مورد تأیید قرار نگرفت و پیشنهاد گردید...

امضا	هیأت علمی/مدعو (نام دانشگاه)	کد استادی	تخصص	مرتبه دانشگاهی	اعضای هیأت داوران
	دانشگاه گیلان		حقوق	استادیار	استاد(ان) راهنما: ۱- آقای دکتر عبداله رستمی
	دانشگاه گیلان		حقوق	استادیار	استاد(ان) مشاور: ۱- آقای دکتر عیسی گلین مقدم
	دانشگاه گیلان دانشگاه گیلان		حقوق فقه حقوق	استادیار استادیار	داوران: ۱- آقای دکتر رضا مقصودی ۲- آقای دکتر حسن شاه ملک پور

امضا:	گروه آموزشی پژوهشی: باغبانی	مرتبه: استادیار	نماینده تحصیلات تکمیلی: آقای دکتر امیر صحرا رو
-------	--------------------------------	--------------------	---

۱- چهار نسخه اصل از صورتجلسه توسط نماینده تحصیلات تکمیلی تنظیم و به مدیر گروه تسلیم شود. یک نسخه در گروه آموزشی، یک نسخه در آموزش پردیس و یک نسخه در پرونده دانشجو نگهداری و یک نسخه نیز تحویل دانشجو داده شود.

حوزه معاونت آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشگاه

تعهدنامه اصالت رساله یا پایان نامه

اینجناب **سمانه مهری نژاد** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد در رشته: **حقوق گرایش: (خصوصی)** که در تاریخ ۲۲/۱۲/۹۴ از پایان نامه/رساله خود با عنوان:

رابطه اشتغال زوجه با حقوق زوج در روابط زناشویی

با کسب نمره ۱۷/۵ و درجه خوب، دفاع نموده ام بدین وسیله اعتراف می کنم:

- ۱) این پایان نامه/رساله حاصل تحقیق و پژوهش اینجناب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده کرده ام، مطابق ضوابط موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست منابع ذکر و درج نموده ام.
- ۲) این پایان نامه/رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی داخلی و خارجی ارائه نشده است.

ضمناً متعهد می شوم:

- ۳) چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ مقاله، کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه یا رساله را داشته باشم، از استاد محترم راهنما و گروه آموزشی مربوطه مجوزهای لازم را اخذ نمایم.
- ۴) چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و دانشگاه گیلان مجاز است با اینجناب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام، هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: **سمانه مهری نژاد**

تاریخ و امضاء: ۹۴/۱۲/۲۲

پدر و مادر عزیزتر از جانم، که در سایه درخت پربار وجودشان آسایش یافتم و از ریشه آنها شاخ و برگ گرفتم و از سایه وجودشان در راه کسب علم و دانش استفاده نمودم. والدینی که بودنشان تاج افتخاری است بر سرم و نامشان دلیلی است بر بودنم.

آموزگاری که برایم زندگی، مهربانی، از خودگذشتگی و انسانیت را معنا کردند...

همچنین تقدیم به همسر عزیزم که وجودش شادی بخش و صفایش مایه آرامش من است.

پس از حمد و سپاس خداوند اکنون که موفق به انجام این تحقیق شده‌ام،

لازم می‌دانم مراتب سپاس خود را نسبت به تمام عزیزانی که مرا در انجام این کار یاری رسانده

اند، از جمله استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر عبادالله رستمی که در تمامی مراحل انجام

این تحقیق صبورانه مرا راهنمایی نمودند و مشاور گرانقدرم جناب آقای دکتر عیسی گلین مقدم

نهایت تشکر و قدردانی را به عمل آورم

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۲	الف- بیان مسأله.....
۲	ب- سوال های تحقیق.....
۳	پ- فرضیه های تحقیق.....
۳	ت- اهداف تحقیق.....
۳	ث- سابقه تحقیق.....
۴	ج- روش تحقیق.....
فصل اول: کلیات	
۶	۱-۱- مفاهیم.....
۶	۱-۱-۱- مفهوم لغوی حق.....
۸	۱-۱-۲- مفهوم فقهی و حقوقی حق.....
۹	۱-۱-۳- مفهوم حقوق.....
۱۱	۱-۲- اقسام حقوق.....
۱۱	۱-۲-۱- حق مالی و حق غیرمالی.....
۱۲	۱-۲-۲- حق عینی و دینی.....
۱۲	۱-۲-۳- حق معنوی.....
۱۳	۱-۲-۴- حق طبیعی.....
۱۳	۱-۲-۵- حق مطلق و حق نسبی.....
۱۳	۱-۳- مفهوم ریاست شوهر.....
۱۳	۱-۳-۱- استقلال مالی زن.....

۱۵	۱-۳-۲-ریاست شوهر و کار و اشتغال زن
۱۷	۱-۴-۴-تاریخچه اشتغال زن در ایران
۱۷	۱-۴-۱-اشتغال زن در دوره قبل از اسلام
۱۹	۱-۴-۲-اشتغال زن در ایران بعد از ظهور اسلام تا نیمه اول قرن ۲۰
۲۱	۱-۵-۵-بررسی حق اشتغال زوجه در فقه و قانون
۲۱	۱-۵-۱-حق اشتغال زوجه در اسلام
۲۲	۱-۵-۲-بررسی حق اشتغال زوجه در قوانین موضوعه
۲۲	۱-۵-۲-۱-حق اشتغال در قانون اساسی
۲۳	۱-۵-۲-۲-بررسی حق اشتغال در قوانین عادی ایران

فصل دوم: محدودیت های حق اشتغال زن و آثار آن

۳۰	۲-۱-۱-رابطه بین اشتغال زن و منع خروج از منزل توسط زوج
۳۰	۲-۱-۱-۱-دیدگاه قانون مدنی
۳۱	۲-۱-۲-دیدگاه دکترین حقوقی
۳۱	۲-۱-۲-۱-دیدگاه اول
۳۲	۲-۱-۲-۲-دیدگاه دوم
۳۲	۲-۱-۲-۳-دیدگاه سوم
۳۳	۲-۲-دیدگاه های مختلف در باب اشتغال زنان
۳۳	۲-۲-۱-دیدگاه مثبت
۳۳	۲-۲-۲-دیدگاه منفی
۳۴	۲-۲-۳-دیدگاه بینابین

۳۴	۳-۲-گستره ی اعمال ریاست زوج.....
۳۴	۱-۳-۲-فلسفه ی تدوین ماده ی ۱۱۷ قانون مدنی.....
۳۴	۲-۳-۲-قوامیت و ریاست بر زن.....
۳۵	۴-۲-محدودیت اشتغال زوجه.....
۳۵	۱-۴-۲-محدودیت‌های عمومی.....
۳۵	۲-۴-۲-محدودیت‌های ناشی از جنسیت.....
۳۶	۳-۴-۲-ممنوعیت قضاوت.....
۳۶	۴-۴-۲-محدودیت اشتغال در نیروهای مسلح.....
۳۶	۵-۴-۲-محدودیت‌های ناشی از زوجیت.....
۳۷	۶-۴-۲-مقایسه قانونی محدودیت های قانونی و فقهی.....
۵۲	۵-۲-آثار اشتغال زنان.....
۵۲	۱-۵-۲-نتایج مثبت اشتغال زنان.....
۵۴	۲-۵-۲-آثار و نتایج منفی اشتغال زنان.....
فصل سوم: رابطه حق ریاست زوج بر خانواده با حق اشتغال زن	
۵۷	۱-۳-ریاست مرد و حق اشتغال زوجه.....
۵۷	۱-۱-۳-مفهوم ولایت شوهر بر همسر در فقه و حقوق.....
۵۸	۲-۱-۳-تفسیر ماده ی ۱۱۰۵ قانون مدنی.....
۵۹	۳-۱-۳-بررسی مفهوم و ماهیت ریاست مرد بر خانواده.....
۵۹	۴-۱-۳-ریاست مرد بر خانواده در قانون مدنی.....
۵۹	۵-۱-۳-محدوده اختیارات زوج.....

۵۹	۱-۳-۶-بررسی ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی.....
۶۰	۱-۳-۷-تحلیل فقهی ماده ۱۱۰۵ ق.م.....
۶۲	۲-۳-دلیل ایجاد محدودیت برای اشتغال زن شوهردار در ماده ی ۱۱۱۷ قانون مدنی.....
۶۲	۱-۲-۳- مصالح خانواده.....
۶۲	۲-۲-۳- ضرورت مراجعه به دادگاه برای احراز شغل منافی مصلحت.....
۶۳	۳-۲-۳- منافات داشتن اشتغال زن یا حیثیت مرد یا خود زن.....
۶۶	۴-۲-۳- تأثیر شاغل بودن زن، قبل یا بعد از ازدواج.....
۶۷	۳-۳- مقایسه ی مبانی حقوقی و فقهی حق اشتغال زنان.....
۶۷	۱-۳-۳- در حقوق ایران.....
۶۸	۲-۳-۳- در قرآن کریم.....
۶۹	۴-۳- جایگاه شروط ضمن عقد در حق اشتغال زنان.....
۷۰	۱-۴-۳- پاسخ فقهای معاصر به کار زن.....
۷۲	۲-۴-۳- اشتغال زوجه و شرط بنایی.....
۷۳	۳-۴-۳- اشتغال زوجه و شرط ابتدایی.....
۷۳	۵-۳- حقوق زن و مرد در منع اشتغال یکدیگر.....
۷۴	۱-۵-۳- راه حل قانونی در شرط ضمن نکاح.....
۷۵	۲-۵-۳- موارد محدود شدن حق زوج برای منع اشتغال زوجه.....
۷۹	فهرست منابع.....

علایم اختصاری

علایم اختصاری

ق.ا: قانون اساسی

ق.ج.خ: قانون حمایت خانواده

ق.م: قانون مدنی

رابطه اشتغال زوجه با حقوق زوج در روابط زناشویی

سمانه مهري نژاد

با گسترش روابط بین اشخاص، بسیاری از رفتارها نیز از حالت سنتی خود خارج شده و با جامعه امروزی منطبق گردیده است. اشتغال زوجه از جمله بحث‌هایی است که با پیشرفت جوامع بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. در جامعه ایران با توجه به عرف اسلامی-ایرانی خود، اشتغال زنان یا زوجه در مواردی با محدودیت مواجه شده است. در این راستا قانون مدنی ما بر اساس اصل چهارم و در جهت مصالح خانواده و زوجه قواعد و مقرراتی را در جهت استحکام خانواده وضع نموده است. اینکه زوجه حق داشته باشد شغلی را داشته و دارای استقلال مالی باشد همه اصول اساسی و قوانین عادی بر آن صحنه گذاشته اند. اما بحث از آن جا ناشی می‌شود که زوجه بر اساس قانون اساسی برای خود حق اشتغال را مباح دانسته ولی زوج با آن مخالفت می‌نماید. در اینجا قانون مدنی تصریح دارد که زوج می‌تواند در راستای مصالح خانواده و حق ریاست خود بر نهاد خانواده مانع اشتغال او گردد. با دقت در مواد قانون این نتیجه حاصل شده است که تشخیص این موضوع یعنی تعارض شغل با مصالح خانواده و نیز زوجه و نیز حق زوج در وهله اول با شوهر است و چون شوهر مدعی این تعارض است خود نیز باید این تعارض را اثبات نماید. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی به این موضوع پرداخته است.

کلید واژه ها : آثار اشتغال زنان، اشتغال زنان، اشتغال مردان، حق اشتغال، محدودیت های اشتغال زنان

مقدمه

اشتغال به عنوان یکی از معیار هایی می باشد به هر کس شخصیت خاصی می دهد و شخص با اشتغال برای خود پایگاه اجتماعی خاصی قائل است. حق اشتغال به عنوان یک حق هم برای مردان و هم برای زنان در تمامی جوامع و ملل به رسمیت شناخته شده است. بحث ما در این پژوهش حق اشتغال زنان و رابطه آن با حقوق مرد می باشد در این راستا ابتدا دیدگاه اسلام و حقوق موضوعه را بیان می کنیم.

دین مبین اسلام بر حق اشتغال زنان تاکید داشته و اذعان داشته است و در این باب بر سایر مکاتب و ادیان با سرعت و همت بیشتری جلو رفته است. یکی از علت هایی که جایز شمردن حق اشتغال زنان در اسلام مورد استناد قرار می گیرد آیه ۳۲ سوره نساء می باشد:

«للرجال نصيب مما اكتسبوا وللنساء مما اكتسبن» این آیه شریفه بیان می دارد برای مردان از آنچه (به اختیار) کسب کرده اید بهره ای است و برای زنان (نیز) از آنچه (به اختیار) کسب کرده اند بهره ای است.

با دقت نظر در این آیه و تفسیر موسع و به نفع زنان کاملاً مشهود و معلوم است که در اسلام حق اشتغال زنان خیلی پر رنگ تر و با عدالت مساوی تر، مورد تاکید قرار گرفته است.

در قوانین موضوعه نیز قانون اساسی ایران در اصل ۲۸ بیان می دارد «هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست، بر گزیند...» با دقت نظر در این اصل و به خصوص کلمه «هر کس» می توانیم با قاطعیت بگوییم که در باب حق اشتغال زنان هم برای مردان و هم برای زنان حق مساوی در نظر گرفته است و زنان نیز به مانند می توانند دارای حقی بنام حق اشتغال باشند. اما نکته ای که در این موضوع قابل بحث بحث عرف و احساسات و اسلامی بودن جامعه ایران است. جامعه ما به عنوان یک جامعه ایرانی-اسلامی یک سری ارزش ها و هنجاری هایی دارد که به عنوان خط قرمز به حساب می آیند. یکی از آنها رعایت حدود و ثغور این ارزش هاست. اگر حق اشتغال زوجه با ارزش ها در تعارض باشد شوهر می تواند در راستای حق ریاستی و حق ارشادی خود مانع از اشتغال زن گردد قانون مدنی نیز در راستای اعمال این حق و نیز جلوگیری از تزلزل نهاد خانواده و جامعه این حق را در راستای حق اشتغال زن، برای مرد نیز در نظر گرفته است.

الف- بیان مسأله

با پیشرفت جوامع اشتغال زنان در عرصه های مختلف جامعه پیش از گذشته وارد بحث های اجتماعی خصوصا بحث های حقوقی شده، زنان نسبت به گذشته بیشتر در عرصه های حقوقی و اجتماعی وارد شدند و برای خود این حق را قایل شدند که باید مانند مردان برای آنان نیز حق اشتغال به رسمیت شناخته شود.

بعد از انقلاب اسلامی و سقوط رژیم پهلوی، جمهوری اسلامی ایران با عدول از روش و اصول اخلاقی گذشته وارد عرصه جدیدی شد یکی از این تحولات بسیار مهم تغییرات گسترده در مجموعه قوانین بود و طبق اصل چهار قانون اساسی اکثر قوانین ایران جنبه فقهی-اسلامی به خود گرفتند. یکی از موضوعات بسیار مهمی که بعد از انقلاب خصوصا در دهه اخیر جامعه ایران با آن در تعامل است ظهور پررنگ زنان در عرصه های مختلف جامعه است تعداد کثیر دانشجویان مونث نسبت به مذکر در سال های اخیر موید همین نظر است

با تفسیر موسع اصل ۲۸ قانون اساسی ایران نیز حق اشتغال برای زوجه در نظر گرفته شده است واژه "هر کس" در ابتدای اصل موید همین نظر است. قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران در ماده ۱۱۱۷ با پیروی از نظام حقوقی اسلام برای زوجه حق اشتغال و برای زوج تحت شرایطی حق مخالفت با اشتغال زوجه در صورتی که دارای آثار منفی در روابط زناشویی داشته باشد در نظر گرفته است. در مورد محدودیت های حق اشتغال زوجه و حدود اختیارات زوج در ممانعت از اشتغال همسر ابهاماتی در قوانین وجود دارد که شایسته امعان نظر است که در این پایان نامه بدان خواهیم پرداخت.

همان طور که قانون ایران برای زوجه حق اشتغال در نظر گرفته است برای زوج نیز حقوقی در نظر گرفته است تا با اشتغال زوجه مخالفت کند. یکی از مواردی که شوهر می تواند مانع از اشتغال زوجه شود اثر منفی اشتغال زوجه بر روابط زناشویی است. اگر شغل زوجه روابط زناشویی خانواده را با محدودیت های موجه کند قانون تو فقه این حق را برای شوهر در نظر گرفته اند که مانع از اشتغال زوجه شود و اگر مرد در شرایطی با شغل همسرش مخالفت نماید باید به دادگاه دادخواست بدهد در صورتی که ادعای وی به تایید دادگاه برسد دادگاه حکم ترک شغل زوجه را صادر خواهد کرد این حکم آثار نیز دارد؛ که در این پایان به صورت مبسوط درباره چگونگی اعمال این حق از سوی شوهر پرداخته شده است.

ب- سوال های تحقیق

سوال اول: آیا از منظر قانون موضوعه ایران، اشتغال زوجه می تواند به عنوان یک حق مستقل برای زوجه حساب آید؟

سوال دوم: حدود اختیارات زوج در ممانعت از حق اشتغال زوجه چگونه است؟

سوال سوم: آیا دیدگاه قانون موضوعه در ارتباط با حق اشتغال زوجه با دیدگاه فقه شیعه هم سو و در یک راستا می باشد.

پ- فرضیه های تحقیق

فرضیه اول: با توجه به تحولات عظیم حقوق مدنی در دهه های اخیر، حق اشتغال برای زوجه به رسمیت شناخته شده است.

فرضیه دوم: با توجه به این که ریاست خانواده با شوهر است اگر مخالفت شوهر موافق مصلحت زوجه و خانواده باشد می تواند مانع شود.

فرضیه سوم: با توجه به اصل چهارم قانون اساسی مبنی بر اینکه کلیه قوانین باید منشا اسلامی داشته باشند قانون موضوعه ایران در این مورد نیز با دیدگاه فقه شیعه کاملاً همسو باشد.

ت- اهداف تحقیق

۱-هدف علمی: کمک به مراجع دانشگاهی و علمی درباره این موضوع

۲-هدف اجتماعی: آشنا نمودن زوج و زوجه با حقوق خود در روابط زناشویی

۳-هدف کاربردی: کمک به قضات و وکلا در ارتباط پرونده های موجود در مراجع قضایی

ث- سابقه تحقیق

در مورد سابقه پژوهش می توان به پایان نامه خانم مهرانگیز جهانگیری آشتیانی با عنوان "راهکارهای افزایش مشارکت سیاسی زنان و تجربه تعاونی زنان" در مجله تعاون در سال ۱۳۷۵ اشاره نمود ایشان بیشتر به بحث های کلی در ارتباط با موضوع پرداخته اند و از دیدگاه قانون مدنی که موضوع بحث ما است اصلاً اشاره ای نداشته اند. پایان نامه بعدی را می توان به پژوهش خانم مرضیه قضات با عنوان "حقوق مدنی و سیاسی زنان در نظام ملل متحد" دانشگاه علامه طباطبایی در سال ۱۳۷۴ اشاره کرد این پژوهش نیز به حقوق مدنی و سیاسی زنان پرداخته اند. لذا این پایان نامه از این جهت که درباره رابطه اشتغال زوجه با حقوق زوج در روابط زناشویی با نگاه حقوقی می پردازد از این جهت سابقه پژوهش نداشته است.

ج- روش تحقیق

در این پژوهش سعی بر آن است تا با روش تحقیق بصورت توصیفی - تحلیلی به بیان مطالب پرداخته می شود و در راستای بررسی موضوع پژوهش از نظرات فقها، حقوقدانان، کتب حقوقی، منابع اینترنتی نیز در این خصوص استفاده می شود.

فصل اول

کلیات

۱-۱- مفاهیم

در قسمت اول این پژوهش به بررسی مفاهیم اصلی موضوع خواهیم پرداخت

۱-۱-۱- مفهوم لغوی حق

حق، واژه عربی است و جمع آن حقوق است. در لغت به معنای زیر به کار رفته است.

ثبوت و ثابت: کلمه حق به اعتبار معنای مصدری به معنی ثبوت (یعنی وجوب) و به اعتبار معنای وصفی به معنی ثابت (واجب) می باشد.

در لسان العرب آمده است: "حقّ الامر: صار حقّاً و ثبت. قال الازهری: معناه وجب و فی التنزیل، حق علیهم القول ای ثبت و قوله تعالی: لکن حقّت کلمة العذاب علی الکافرین ای وجبت و ثبتت." «حق المر یعنی مسئله ثابت گردید. ازهری گفت: حق به معنی وجوب است. در قرآن کریم آمده است: سخن بر او ثابت گردید. همین طور سخن خداوند متعال که فرمود: لکن فرمان عذاب بر آنان واجب و ثابت شد.»

آیه شریفه "یحق الله الحق" یعنی خداوند حق را ثابت کرد و آشکار نمود. "ابوعلی فارسی" معتقد است: حق به معنی ثابت می باشد. (خسروی، ۱۳۷۸: ۲۵۴)

در نتیجه، حق در لغت عبارت است از چیزی که ثابت است و انکار آن جایز نیست. بدین جهت به شتر چهارساله حقه گفته اند، چون حمل بار بر آن ثابت می شود و شایسته ی باربری و سواری است. و به روز قیامت حاقه گویند، زیرا امور ثابتی چون حسابرسی، ثواب، عقاب و ... واقع می شود و هر انسانی با اعمالش ظاهر می گردد.

مطابقت و موافقت: برخی از دانشمندان علم لغت واژه حق را به معنای مطابقت و موافقت (با واقع) گرفته اند. (حسینی سیستانی، ۱۴۱۳: ۳۲)

معنی اصلی حق مطابقت و موافقت است. لذا کسی که کارش را به مقتضای حکمت انجام می دهد، حق گویند. مانند خداوند که به او حق گفته می شود و او کامل ترین و برترین مرتبه حق است. "ذلکم الله ربکم الحق" همین طور به کاری که به

مقتضای حکمت باشد، حق گویند. " ما خلق الله ذلک الا بالحق " خداوند آن را جز به حق نیافرید. هم چنین به اعتقادی که مطابق واقع باشد، حق گویند. بنابراین مفهوم حق ضد باطل است. زیرا باطل عبارت است از چیزی که مطابق واقع نباشد. (عمید، ۱۳۴۳: ۲۵۴)

برخی از دانشمندان این معنی حق را به اصطلاح دانشمندان علم معانی نسبت داده اند و گفته اند: حق به معنی مطابق واقع، و باطل به معنی مخالف واقع، از معانی حق و باطل در علم معانی بیان است، نه لغت.

واجب و لازم: گاهی حق به معنی واجب و لازم می آید. مانند: حقّ الله، که به معنی واجب و لازم است. در قرآن آمده است: " كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرَ الْمُؤْمِنِينَ " بر ما پیروزی مؤمنین واجب است. و جمله « یحقّ علیک ان تفعل کذا » یعنی بر تو واجب است چنین کاری را انجام دهی. (کریمی، ۱۳۶۵: ۲۵۴)

راستی و صدق: گاهی حق به معنی راستی و صدق است. در حدیث آمده است: " من رآنی فقد رای الحقّ " کسی که مرا دید، راستی را دید " یعنی خواب صادق و راست از خواب های معمولی نیست. (کیائی، ۱۳۸۴: ۴۲)

بهره و نصیب: در برخی موارد حق به معنی بهره و نصیب است. در حدیث آمده است: " اعط کل ذی حقّ حقّه " یعنی به هر صاحب حقی، سهم و بهره او را بده. " (محقق داماد، ۱۳۸۴: ۲۱)

شایسته و سزاوار: از معانی حق، شایسته و سزاوار است. " هو حقّ بکذا " یعنی آن شایسته و سزاوار است. " جمله « حقیق علیّ ان لا اقول علی الله الا بالحق » یعنی شایسته است بر ما، جز حق، بر خداوند نگوئیم

حقیقت: در علم معانی بیان، حقیقت در برابر مجاز قرار دارد. کلمه ای که در معنی اصلی خود به کار رود، بدان معنی حقیقی گویند. در برابر کلمه ای که در معنای غیر اصلی (غیر ما وضع له) به کار رود، معنی مجازی گویند. (ملک زاد، ۱۳۸۴: ۲۱۹)

حقیقه در اصل حقیق بود که صفت مشبّهه است بر وزن فعلیل، سپس تا به آخر آن اضافه شد و صفت را به اسم تبدیل کرد.

عدالت و انصاف: چیزی که بر پایه عدالت و انصاف استوار باشد، حق گویند.

علاوه بر آن، حق به معنی خداوند، پرداخت مال، قیامت، دست مزد، توانایی، مال، عدل، ملک و دارایی، موخّد و ... آمده است. (مهرپور، ۱۳۸۴: ۲۱۴)

گفتنی است در بین معانی بالا، قدر مسلم این است که معنی اصلی حق، معنی اول است و آن این که حق به اعتبار وجه مصدری به معنی ثبوت و به اعتبار وجه وصفی به معنی ثابت است و سیر معانی به همین معنی بر می گردد. بدین جهت هر

چیزی که ثبوت دارد آن را حق گویند. خواه ثبوت آن حقیقی باشد، مانند خداوند و یا ثبوت آن اعتباری باشد مانند حق خیار و ...

بر این اساس، سخن مطابق واقع چون سخن ثابت است، حق نامند و کسی که کارش را به مقتضای حکمت انجام می دهد، حق گویند. چون کار مقتضای حکمت، ثابت است. همین طور حق به معنی واجب و لازم می باشد چون چیزی که واجب است، ثابت می باشد، و به سخن راست و درست و به بهره و نصیب و عدالت و انصاف و مال و دارایی و قیامت و دست مزد حق نامند، چون هر یک از آن ها در جایگاه شان ثابتند و دچار تزلزل و تغییر نیستند، برخلاف امور باطل که همواره در حال تزلزل و دگرگونی است. لذا گفته اند، حرف حق یکی است ولی سخن باطل متعدد و گوناگون است.

۱-۲- مفهوم فقهی و حقوقی حق

دانشمندان حقوق اسلامی و فقهاء برای حق تعاریف متعددی ذکر کرده اند:

برخی از فقهاء گفته اند: حق عبارت است از توانایی خاصی که برای کسی یا کسانی نسبت به شخص یا چیزی اعم از عین یا منفعت و ... اعتبار شده است و به مقتضای این توانایی، آن افراد می توانند در آن چیز یا شخص تصرف نمایند. مانند حق حضانت، حق خیار فسخ (هورتن، ۱۳۸۰: ۲۵۸)

به نظر برخی از فقهاء، حق به معنی سلطنت است و این معنی حق از آیه شریفه ی «من قتل مظلوماً فقد جعلنا لولیه سلطاناً» استفاده می شود. زیرا منظور از سلطنت در این آیه، سلطنت و حقی است که ولی خون، در قصاص از قاتل یا گرفتن دیه می تواند اعمال کند. (صفایی، ۱۳۸۲: ۲۱۵)

در حقوق مدنی، حق به این معنی به کار رفته است. زیرا وقتی گفته می شود، حق خیار، منظور از آن، سلطنتی است که صاحب حق بر فسخ (بهم زدن) معامله پیدا می کند و یا منظور از حق ارث، سلطنتی است که صاحب حق بر اثر وارث بودن به دست می آورد.

در بین فقهاء، حق به معنی سلطنت است، لکن منظور از آن، سلطنت اعتباری است نه سلطنت تکلیفی. منظور از سلطنت اعتباری یعنی اعتبار سلطنت و اعتبار ملکیت، نه این که منظور از آن سلطنت انتزاعی باشد
برخی از محققین گفته اند: حق به معنی ملک است. مانند حق ماره، حق فسخ و ...